

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1960.3.02>

J. KÄRNERI ESTEETILISTE VAADETE KUJUNEMISEST TEMA KIRJANDUSKRIITILISE TEGEVUSE ALGUSAASTAIL

M. KALDA

Kodanliku perioodi, eriti 1930-ndate aastate ühe väljapaistvama demokraatliku kriitiku Jaan Kärneri varaseim tegevusjärk langeb aastasesse 1910—1915. Esimeseks oluliseks sõlmpunktiks tema kujunemiskäigus on 1915. aasta: siis võttis Kärner omaks need esteetilised printsiibid, millest ta juhindus ja mida ta edasi arendas peaaegu kogu järgneva kirjanduskriitilise tegevuse vältel.

Käesoleva artikli ülesandeks ongi jälgida, millist teed mööda jõudis Kärner kui arvustaja oma esteetilistes vaadetes uuele kvaliteedile.

*

J. Kärneri pidev haridustee piirdus Uderna ministeeriumikooliga. Kirjanduse, ka eesti kirjanduse õpetus oli seal tänu noorele energilisele õpetajale Hans Tõllassonile oma aja kohta heal järjel, ületades kaugelt ametliku programmi piirid.¹ Noor Kärner sai siit kaasa mõningase lugemuse ja — mis veel tähtsam — äratust edasiõppimiseks ning kirjanduslikeks katsetusteks. Lõpetanud 1906. aasta kevadel Uderna kooli, viibis ta järgmisel talvel Tartus, et ette valmistuda gümnaasiumi pääsemiseks.² See kavatsus ei saanud aga teoks, ning järgnevad kaks-kolm aastat veetis tulevane kirjanik isakodus, kasutades talutööst vaba aega agarasti enesetäiendamiseks ilukirjanduse, sotsioloogia-alaste teoste jms. lugemise varal.³ Alates 1906. aasta maist tegi J. Kärner kaastööd (sõnumid, artiklid, luuletused) ajalehtedele.⁴ Mõte pühenduda kirjameheks tekkis tal juba koolipõlves. Aja jooksul küpses see kindlaks otsuseks, mille elluviimiseks noormees sõitis 7. veebruaril 1910 Tallinna.⁵ Juba 1. märtsist sai ta tööle «Virulase» toimetusse,⁶ kus peagi muu hulgas tema hooleks jäi ka ajalehe teatri- ja kirjandusnurga täitmine. Niisiis alustas J. Kärner, nagu paljud teisedki eesti kirjanikud ja kriitikud, oma sulemehekarjääri ajakirjanikuna.

Neil aastail, mil Kärner sattus lähemale ühiskondlik-poliitilistele ja kirjanduslik-kultuurilistele võitlustele, pakkus eesti kirjanduselu võrdlemisi kirjut pilti. Oli välja kujunenud neli kindlama, üksteise suhtes

¹ Vt. J. Kärner, Kadunud aegade hämarusest. Tartu, 1935, lk. 110 jj., 127, 148, 157.

² J. Kärneri kiri R. Kleisile 15. veebr. 1931. — KM KO, f. 193, m. 18 : 57.

³ Vt. J. Kärner, Öösiti kumavad linnad. Tartu, 1939, lk. 44, 56 jm.

⁴ J. Kärneri kiri R. Kleisile 15. veebr. 1931; vrd. «Sõnumed» 27. ja 30. juulil 1906; «Isamaa» nädalakaasanne 1906, lk. 160; «Õiguse» lisa «Kirjandus ja teadus» 1908, lk. 83 ja 223; «Virulase» lisa «Kirjandus ja teadus» 1908, lk. 190; «Peterburi Teataja» 11., 15., 18. ja 25. juulil 1909.

⁵ J. Kärneri kiri R. Kleisile 15. veebr. 1931.

⁶ Sealsamas.

vägagi vastuolulise ilmega grupeeringut: «vanameelsed», s. t. «Postimehe» ja Eesti Kirjanduse Seltsi tooniandev ringkond eesotsas A. Jürgensteiniga, «Noor-Eesti», demokraatlikud ja proletaarsed kirjanikud ning kriitikud. Need kirjanduslikud jõud olid üksteisega opositsioonis, mõnd liini pidi otse sõjajalal. Eriti ägedas poleemikas olid proletaarsed kirjanikud ning kriitikud (O. Münther, G. Tikerpuu jt.) ja demokraatlikud (E. Vilde, O. Peterson jt.) nooreestlastega. Selletõttu valitsesid tolaeagues kirjandusel os võitluslikud meeleolud. J. Kärner ei kuulunud otseselt ühesegi nendest rühmitustest. Tema varasemas kriitilises loomingu võib aga märgata nooreestlaste mõjusid. Samuti omasid Kärneri vaimse kujunemise käigus teatavat tähendust kokkupuuted Tallinna kirjandus-huviliste ringkonnaga, kes koondus Eestimaa Rahvahariduse Seltsi Kirjanduse Haruseltsi ümber ning moodustas viimase poolt peamiselt karskusseltsi «Valvaja» ruumides korraldatud kõneõhtute publiku.

Alates III albumist (1909) olid nooreestlastest kriitikud omaks võtnud estetistliku kirjandusekäsituse, propageerisid individualismi, dekadentlikke moevoole, vormi primaati ja stiilikultust ning püüdsid maha kiskuda kriitilise realismi saavutusi. Nende ideed levisid noorte sulemeeste seas küllaltki laialt. Põhjuseks oli kõigepealt reaktsiooniaja umbne õhkkond, mis pärssis poliitilist võitlust ning lõi ühes sellega pinna kirjanduse eemaldumiseks sotsiaalsest elust. 1910. aastast peale hakkas reaktsioon küll tasapisi taanduma ja maad andma värskematele puhangutele, kuid vastav kursimuutus teadvuses, eriti esteetilistes tõekspidamistes, toimus paljudel märksa hiljem, Esimese maailmasõja algusaegadel. Edasi, nooreestlaste loomingu ümbritses uudsuse, «eksootika» hõng, mis on alati veedelnud noori. 1905. aastal oli nende revolutsioonilis-romantiline paatos sütitanud noorsugu ning loonud «Noor-Eesti» nime ümber oreooli, mis hiljem oli nähtavasti visa kustuma. «Elu tuli» ja «Võitluse päevil» liikusid revolutsiooniaastail ringi ka Uderna koolipoiste seas ning olid J. Kärneri ütlemist mööda vähemalt temale ja ta sõbrale Jaan Timsele «tõeliseks ilmutuseks».⁷ Kärneri esimesed luulekatsetusedki on sündinud ilmselt G. Suitsu eeskujudel. Näiteks tema varasem teadaolev trükis ilmunud luuletus «Algava kevade koidu ajal»⁸ on meeleolult, värsimõõdult, riimidelt ja troopidelt üpris lähedane Suitsu «Kevade laulule» ning kohati ka «Nooruse unenäole»⁹. Kärneri «Laulu talvele»¹⁰ lugedes meenuvad sellesama «Kevade laulu» kõrval veel «Mehed» ja «Tulevik»¹¹. Mis siis imestada, kui mõne aasta pärast said talle «ilmutuseks» F. Tuglase arvustused. Tuglasel-kriitikul oli ju voo-rusi, mille poolest ei suutnud temaga võistelda ükski tolaeagne arvustaja. Küllalt avar eruditsioon ja selle efektne kasutamine, nõudlikkus, üha arenev analüüsivõime, oma (estetistliku) kriteeriumi seisukohast loogiline argumentatsioon, temperamentsus poleemikas — kõige sellega pidi ta imponeerima eriti noortele, mitte väga tugeva ettevalmistusega kriitikutele. Lisaks oli Tuglas esimene, kes suhtus kriitikasse kui sõnakunstisse ning töötas hoolikalt oma teoste vormilise külje kallal.

Nooreestiliku kirjandusekäsituse mõju J. Kärnerile ei olnud siiski kõikemäärav. Tõenäoliselt paralüseeeris seda mõnevõrra tema osavõtt «Valvaja» kirjandusõhtutest. Aastail 1910—1911, mil Kärner neid külastas, olid seal aktiivseteks sõnavõtjateks teiste seas sellised eesti kultuuri- ja kirjanduselus hästi tuntud isikud, nagu J. Luiga, M. Metsa-

⁷ J. Kärner, Kadunud aegade hämarusest, lk. 148.

⁸ «Isamaa» nädalakaasanne 1906, lk. 160.

⁹ G. Suits, Elu tuli. Helsingi, 1905, lk. 7, 8 ja 15—20.

¹⁰ «Oiguse» lisa «Kirjandus ja teadus» 1908, lk. 83.

¹¹ G. Suits, Elu tuli, lk. 5, 13 ja 14.

nurk, J. Mändmets, E. Virgo, M. Under, M. Sillaots, H. Raudsepp jt.¹² Seega oli juhtiv tuumik oma vaadetelt võrdlemisi heterogeenne, kuid nagu näeme, kuulus siia mõnigi estetismi vastane ning realismi pooldaja. Et seal kriitilisi hääli «Noor-Eesti» kohta kõlas, seda tõendavad ka kõneõhtute järelkajad perioodikas.¹³ Kõneõhtute temaatikas omas tähtsat kohta uudisteoste arutamine. Oli ettekandeid ka laiematest probleemidest ja kirjandusteooria küsimustest. Mitu õhtut pühendati teatrile ja näitekunstile.¹⁴ Ehkki arutluste tase polnud eriti kõrge, sest «Valvaja» auditorium koosnes valdavas enamikus asjaarmastajatest kirjandusehuvilistest,¹⁵ olid vaidlused seal elavad, hoidsid sellistena kõrgel huvi kirjanduse vastu ja aitasid omajagu kaasa maitse arendamiseks.¹⁶

Et J. Kärner esimese Tallinnas veedetud aasta jooksul mõndagi juurde õppis, seda näitab tema kui kriitiku edenemine. Kärneri esimesed arvustused «Virulase» veergudel on õige kesised ja primitiivsed, jäädes oma tasemelt pigem alla kui ulatudes üle tolaeagsest keskmisest ajalehekriitikast. Arvustaja opereerib teoste iseloomustamisel kulunud käibetõdede ja üldsõnaliste fraasidega. Nii saab lugeja Kärneri esimesest teatriteatsensioonist teada, et Othello on «... metsik loodusepoeg, kelle veres looduslik vahvus ja viha, armastus ja armukadedus põletava tulena keeb...».¹⁷ Pahatihti kulutab kriitik «Virulase» teatrinurga niigi väheste ridu näidendite sisu ümberjutustamiseks.¹⁸ Mingist kindlamast hinnangukriteeriumist pole veel juttugi.

Kuu-kuult vabaneb Kärner oma esialgsest mõtteahtrusest ja kida-keelsusest; tema ratsensioonidesse hakkab ilmuma tabavaid tähelepanekuid ja originaalseid mõttevälgatusi arvustatavate teoste kohta. Mõnede arvustuste põhjal võib öelda, et Kärner teeb esimesi samme nn. sisseelamiskriteeriumi rakendamisel, s. t. lähtub autori ideelis-kunstilisest kavatsusest ning hindab teost vastavalt sellele, kui täielikult on kirjanik suutnud oma kavatsuse realiseerida. Näiteks H. Ibseni «Nora» puhul toonitab ta, et see on «... perekondlik kurbmäng, mis välimise sotsiaalse olukorra ja vanade moraliliste vaadete poolt on sünnitatud», ning et autor esineb selles draamas «praeguse aja burshualse abielu paljastajana».¹⁹ Seevastu Eino Leino psühholoogilise teose «Noor naine» arvustuses keskendab Kärner tähelepanu nimeka soomlase peenele hingeelu analüüsile.²⁰

J. Kärner lahkus «Virulase» toimetusest 1. mail 1911.²¹ Neliteist kuud siin töötamist oli tal teritanud pilku, arendanud oskust kriitiliselt mõelda ja oma mõtteid loogiliselt väljendada. Esteetiliste vaadete kujunemist mingis selgemas suunas pole siiski veel märgata.

1911/12. õppeaasta ja järgmise alguse veetis Kärner Moskvas, õppides Sanjavski ülikoolis filosoofia-ühiskonnateaduste tsükklis ajalugu.²² See omapärane õppeasutus oli rajatud kullatööstur A. L. Šanjavski (1837—1905) testamendi järgi tema pärandi arvel ja tema eluajal koos-

¹² J. Kärner, Jakob Mändmets. «Looming» 1931, nr. 3, lk. 287. Vrd. H. Raudsepp, Mälestisi «Voog I» päevilt Tallinnas. «Õitsituled» VII, [Tallinn] 1928, lk. 21.

¹³ Näit. Kirjandusõhtu 2. novembril. «Tallinna Teataja» 4. nov. 1910.

¹⁴ Vt. Eestimaa Rahvahariduse-seltsi 1910. aasta aruanne, lk. 49; sama 1911. aastast, lk. 65 jj.

¹⁵ N., Kirjanduse-õhtud... «Tallinna Teataja» 11. mail 1911.

¹⁶ J. Kärner, Jakob Mändmets. «Looming» 1931, nr. 3, lk. 287.

¹⁷ J. K., W. Shakespeare'i «Othello» «Estonia» näitelaval. «Virulane» 2. sept. 1910.

¹⁸ J. K., Algupäraline näitemäng «Estonias». «Virulane» 5. nov. 1910.

¹⁹ J. K., Henrik Ibseni «Nora (Nukkude kodu)»... «Virulane» 15. dets. 1910.

²⁰ J. Kärner, Eino Leino «Noor naine». «Virulane» 7. apr. 1911.

²¹ J. Kärneri kiri R. Kleisile 15. veebr. 1931.

²² Sealsamas.

tatud projekti kohaselt, mille eeskujuks oli 1901. aastal Pariisis M. M. Kovalevski poolt asutatud kõrgem vene ühiskonnateaduste kool. Sanjavski ülikooli võisid pääseda kõigi klasside esindajad, vaatamata nende rahvusele, usule ja soole, kusjuures sisseastumisel ei nõutud diplomeid ega tunnistusi ning õpperaha pidi olema võimalikult madal.²³ Nende asjaolude tõttu oli õppeasutusel suur populaarsus. Siia tulid õppima kõigist Venemaa nurkadest inimesed, keda formaalsetel põhjustel ei võetud vastu kroonuülikoolidesse. Samuti pidasid loenguid mitmed suured teadlased, keda nende progressiivse meelsuse tõttu ei lastud töötada riiklikes õppeasutustes.

1911. aastal luges Sanjavski ülikoolis vene kirjanduse ajalugu J. I. Eichenwald,²⁴ populaarne ja mõjukas kirjanduskriitik aastail 1905—1917.²⁵ On tõenäoline, et Kärner kuulas tema loenguid. Igatahes refereerib ta Eichenwaldi seisukohti ühes oma tolelaegses kirjutises.²⁶ J. Eichenwald oli impressionistliku kriitiki, intuiivismi tüüpiline esindaja. Ta pidas ainuõigeks idealistlikku, subjektiivset ja asotsiaalset kirjandusekäsitust ning suhtus halvustavalt revolutsiooniliste demokraatide ja ajalooliste materialistide esteetilistesse vaadetes.²⁷ Vaatamata oma väärale üldkontseptsioonile andis Eichenwald sageli tabavaid iseloomustusi ja hinnanguid üksikteostele. Selles mõttes oli tal mõndagi huvitavat ja kasulikku pakkuda ka oma õpilastele.

J. Kärner ei jaganud Eichenwaldi vaadete süsteemi tervikuna ja isegi polemiseeris temaga teatriküsimumustes.²⁸ Mõningaid kokkupuutepunkte nende kirjandusekäsituses siiski leidub. Nii võib täheldada, et Kärner hakkas siitpeale järjekindlalt võitlema alasti tendentslikkuse vastu (Eichenwald peab tendentslikkust kunstipärasuse suretajaks ja katseid rakendada kirjandust igapäevase elu teenistusse pühaduse teotamiseks). Siin-seal tarvitab Kärner ka intuivistlikku fraseoloogiat.²⁹

Moskvas olles tutvus Kärner vene revolutsioonide vahelise dekadentliku kirjandusega, mida vaatles kui reaktsiooniaegse ühiskonna produkti, käsitades sealjuures aga ühiskonda ühtse tervikuna, pööramata tähelepanu sotsiaalsele diferentseerumisele ja klassivõitlusele.³⁰ Siinkohal võib oletada Sanjavski ülikoolis saadud ajalooõpetuse mõju. Lugesid ju seal tollal ajalugu prof. V. O. Kljutševski koolkonna esindajad M. M. Bogoslovski ja A. A. Kiesewetter.³¹ Kljutševski, kelle tugevaks küljeks on uute allikate kasutamine, esindas metodoloogilistes küsimustes positivistlikke vaateid, nähes ajaloos vaid kirjeldavat teadust, mis pole võimeline tunnetama ühiskonna arengu seaduspärasusi. Ta vaatles ajalookäiku rahuliku protsessina, milles progress toimub riiklike reformide teel. Klassivõitlust ei pidanud Kljutševski seaduspäraseks nähtuseks ning suhtus eitavalt revolutsioonilistesse pööretesse.

J. Kärneri esteetiliste vaadete kujunemist suunas mõnel määral ka tutvumine Moskva teatrieluga, eeskätt Kunstiteatriga. Viimase reper-

²³ Vt. A. L. Schanjavski (10. surmapäeva mälestuseks). «Sakala» 23. nov. 1915.

²⁴ Vt. Русская энциклопедия. Том I, С.-Петербург [1911], lk. 139.

²⁵ Vt. Литературная энциклопедия. Том I, Москва, 1930, vg. 60 ja 61.

²⁶ J. Kärner, Teatrikunst ja Moskva Kunstiteater. Teatri-raamat, toimetanud Bernhard Linde ja Gustav Suits, Tartu, 1913, lk. 51.

²⁷ Vt. Ю. Айхенвальд, Силуэты русских писателей. Выпуск 1, издание четвертое исправленное и дополненное, Москва, 1914. Вступление.

²⁸ Teatri-raamat, lk. 52.

²⁹ Näit. J. Kärner, Eesti algupäraline ilukirjandus 1914. aastal. «Tallinna Kaja» 17. jaan. 1915, lk. 31.

³⁰ Vt. J. Kärner, Kas meil on tulevikuloostus? «Postimees» 30. nov., 3., 6., 7. ja 9. dets. 1911.

³¹ Vt. J. Kärner, Venemaa Romanovite valitsuse all. «Postimees» 18., 19., 20. ja 23. veebr. 1913.

tuaari aga oli just neil aastail võetud L. Andrejevi, S. Juškevitši ja teiste dekadentlikke näidendeid, samuti rida nn. stiliseeritud, tinglikke lavastusi, mis olid kõrvalekaldumiseks teatri realistlikust põhisuunast. Ehkki Kärner suhtus skeptiliselt uuematesse teatriteooriatesse, nagu taotlusse vabastada teater «kirjanduslikust orjapõlvest», s. t. viia miinimumini sõnaline osa ja luua laval vaid mingi liikuv vaatepilt,³² jälgis ta ometi varjamatu vaimustusega Kunstiteatri «stiliseeritud» «Hamletit».³³

Moskvas veedetud aeg, nii lühike kui see ka oli — juba oktoobris 1912 tõi Kärneri sealt ära kutse kroonusse³⁴ —, mõjus noorele kirjanemele mitmeti arendavalt. Ülikooliõpingud andsid juurde teadmisi ajaloo alalt, mille tundmine on eelduseks kirjanduslike nähtuste sügavamale läbivalgustamisele. Lähem tutvumine vene kirjandus- ja teatrieluga andis võimaluse vaadelda avaramas perspektiivis kodumaiseid kirjanduslikke võitlusi ning tõstis nõudlikkust eesti teatri vastu. Teisest küljest aga on alust arvata, et Eichenwaldi loengud ja Kunstiteatri sümbolistlikud ning «stiliseeritud» lavastused suurendasid Kärneri vastu võtlikkust koduse «Noor-Eesti» estetismi ja modernismi mõjudele.

Vabastatud väeteenistuskohustusest kopsuhaiguse tõttu, asus J. Kärner esialgu «Postimehe» ja «Noor-Eesti» kirjastuse kaastöölisena Tartu. Sügisest 1913 kuni Esimese maailmasõja alguseni oli ta Tallinnas «Päevalehe» lähem kaastööline.³⁵ Sellal lähenes Kärner «Päevalehe» ajakirjanike ringkonnale, keda peale ühise töökohta liitis ühine elukoht, raamatukaupmehe ja ajalehe väljaandja A. Buschi maja Suur-Tatari tänavas, ning selle baasil teoks saanud albumi «Voog» I väljaandmine 1913. aasta lõpul.³⁶ Hugo Raudsepp, Buschi maja kuuenda korruse «kommuuni» ja «Voog» I tähtsamaid tegelasi, märgib, et see rühmitus ja tema kirjastööde kogu polnud nii ühtne nagu «Noor-Eesti», kuid oli viimasele teatud opositsiooniks, kaitstes põhiliselt realismi. Selliseks väiteks annavad albumi sisust alust eelkõige J. V. Veski kirjutis «Eesti kirjakeele edasiarendamise-teedest», Metsanurga «Pyramus ja Thisbe» ning osaliselt ka H. Raudsepa enese vastuoluline artikkel «Individualismus meie rahvusliku kultuuri ja kirjanduse uuendajana». J. Kärnerilt ilmus albumis neli luuletust.³⁷

Kärneri kriitilised tööd 1913.—1914. aastast annavad tunnistust tema silmaringi ja eruditsiooni avardamisest ning analüüsivõime kasvust, võrreldes «Virulase» ajajärguga. Ta rakendab nüüd enam-vähem järjekindlalt sisseelamismeetodit, mida on laialt kasutatud Lääne-Euroopa kirjandusteoorias ja kriitikas. Eeldades, et elu võib kunstis mitut moodi käsitleda, ei pea sisseelamismeetod õigeaks lähenemist kirjandusele kriitiku subjektiivsete vaadete seisukohalt ega nende pealesurumist teosele, sest sel teel ei olevat iialgi võimalik jõuda kunstiteose sisu sügavuste mõistmiseni. Loovat isikut vaadeldakse kui mittemillestki sõltuvat demiurgi, mistõttu kriitiku analüüs ei jõua kaugemale autorist ning teosest. Seega on siin tegemist individualistlik-idealstliku lähenemisega kirjandusele. Kärneri arengu aspektist on sisseelamismeetodile üleminekul

³² Teatri-raamat, lk. 56.

³³ J. K., Stiil ja rütmus näitelaval. «Päevaleht» 9. okt. 1913.

³⁴ Vt. J. Kärneri kiri R. Kleisile 15. veebr. 1931. Teisal märgib Kärner, et rahu puudus sundinud teda õpinguid katkestama. — Vt. Eesti ajakirjanikud. Lühikesed eluloolised andmed, «Õitsituled» II, [Tallinn] 1923, lk. 98.

³⁵ J. Kärneri kiri R. Kleisile 15. veebr. 1931.

³⁶ Vt. H. Raudsepp, Mälestisi «Voog I» päevilt Tallinnas. «Õitsituled» VII, [Tallinn] 1928, lk. 21 ja 22.

³⁷ Hällilaul, Uskmatu õine teekond, Sügise pööripäeval, Kevade-õhtune meeelo. «Voog» I, Tallinn, 1913, lk. 65—69.

siiski edasiviiv tähendus, sest see annab suuri võimalusi teose mõistmiseks, tema «hinge» tabamiseks. Ka eesti kriitika tolleaegse arenemistaseme juures võib sisseelamiskriteeriumi rakendamist positiivselt hinnata. Rõhutab see ju rohkem sisu — kuigi elamussisu — kui «Noor-Eesti» formalistlik-estetistlik kriitika. Siinkohal tuleb märkida, et viimase mõjudest ei ole Kärner päris vaba. See ilmneb ennekõike tema suhtumises meetodiprobleemisse: Kärner peab kõrgeväärtusliku kunstiteose obligatoorseks tunnuseks elamuslikkuse kõrval meetodi- ja stiiliühtsust. Eri meetodeid käsitas ta nimelt üksteisest absoluutselt eraldi seisvaina ja uskus, et ideaalne on see teos, kus teatud meetod on «puhtalt» välja peetud. Onnestumise põhjusi otsib Kärner enamasti meetodi sobivusest autori temperamendile ja elutunnetusele, autori siirusest ning hoolikast tööst teose juures.³⁸ Teose ideeline sisu ja ühiskondlik funktsioon jäävad vaatluse alt välja. Teoreetiliselt tunnistab Kärner kõigi meetodite võrdõiguslikkust, kuid teeb üksikteoste arvustamisel vihjeid, millest võib välja lugeda romantismi ja sümbolismi eelistamist ning realismi pidamist «madalamaks», kergemini omandatavaks kunstimeetodiks.³⁹ Ka hoiatab ta algajaid kirjanikke sattumast moevoolude libedale teele ning kritiseerib karmilt nende sellesuunalisi katsetusi, eeldades, et uusromantismi valdkonnas suudavad kunstilisi võite saavutada üksnes kõrge meisterlikkusega ülikultuursed kirjanikud.⁴⁰

Seoses Esimese maailmasõja puhkemisega kaotas J. Kärner suvel 1914 töö «Päevalehe» juures ning sõitis uuesti Moskvasse õppima,⁴¹ kuid millises õppeasutuses ja mida, selle kohta pole õnnestunud saada lähemaid andmeid. Elatist hankis ta endale nähtavasti peamiselt kaastööst äsja E. Virgo poolt asutatud nädalalehele «Tallinna Kaja». Siin ilmus tema luuletusi ning initsiaalide ja varjunime «Sepia» all «kirju Moskvast» ja teisi vesteid.⁴² Viimastest olevat osa kirjutanud Kärneri esimene abikaasa Ida Kull-Kärner, kes kasutanud sama pseudonüümi.⁴³ Majanduslik kitsikus, millest kõnelevad mitmed kaastöö- ja avansipalved kirjades kodumaale,⁴⁴ sundis Kärnerit aga juba aasta lõpul tagasi tulema Tallinna, kus ta leidis pidevat tööd «Tallinna Kaja» juures.⁴⁵

Selle nädalalehe profiili kujutas vastutav toimetaja ja väljaandja E. Virgo ette järgmisena: «Tahaksin sellest viisakat ja tingimata iseiseisvat aktuaalset nädalikirja teha, umbes nagu neid Põhjamail leidub, tugeva kulturalik-kirjanduslise jumega. Midagi «Woche» taolist aktualsete piltidega peajasjalikult kodumaalt (ka välja- ja Venemaalt), kuid, loodetavaste — vähemalt tahan seda — veidi tõsisemat ja agressivsemat. Sisuks olen kavatsenud peale lakoniliste nädala-ülevaadete pikemaid artikleid kõigilt ühiskonna aladelt, iseäranis aga kirjandusest ja kunstist, algup. ja tõlkejuttusid, feuilletonisid, kavakindlat teatri, muu-

³⁸ Vt. näit. J. K., O. Luts, Laul õnnest. «Päevaleht» 4. märtsil 1914; J. K., Friedebert Tuglas, Liivakell. «Päevaleht» 14. veebr. 1914; J. K., Richard Roht, Üksinduse meeleeolud I. «Päevaleht» 25. apr. 1914.

³⁹ Näit. J. K., O. Luts, Laul õnnest.

⁴⁰ Näit. J. K., Marie Heiberg, «Enne viimset päeva». «Päevaleht» 13. märtsil 1914; J. K., Richard Roht, Üksinduse meeleeolud I.

⁴¹ J. Kärneri kiri R. Kleisile 15. veebr. 1931; vrd. J. K., Tallinnast Moskvasse. (Midagi reisirakirja taolist.) — KM KO, f. 155, m. 23:1 («Tallinna Kaja» avaldamata käsikirja); J. Kärneri kiri E. Virgole 28. nov. 1914. — KM KO, f. 155, m. 1:46.

⁴² Näit. J. Kärner, Poetae corona. «Tallinna Kaja» 8. nov. 1914, lk. 141; J. K., Moskva sõja ajal. Sealsamas, 6. sept. 1914, lk. 25–27; J. K., Kirjad Moskvast. Sealsamas, 27. sept. 1914, lk. 64 ja 65.

⁴³ J. Kärneri teateil 1. nov. 1957.

⁴⁴ J. Kärneri kirjad E. Virgole 8. aug., 11. sept. ja 28. nov. 1914. — KM KO, f. 155, m. 1:46.

⁴⁵ J. Kärneri kiri A. Kärnerile 9. jaan. 1915 (Emmi Kärneri valduses).

sika ja kirjanduse arvustamist ja kergemat prahti lihtsama publikumi jaoks...»⁴⁶ Uldjoontes peetigi nädalalehe väljaandmisel sellest programmist kinni, kuid rohkesti ruumi anti ka vahepeal puhkenud sõja sündmustele (esimene number ilmus 23. aug. 1914), avaldati rindel viibivate eestlaste pilte jms. «Tallinna Kaja» sisulist taset aitas hoida mitmete andekate kirjanike, nagu A. H. Tammsaare, M. Metsanurga, M. Underi, J. Mändmetsa, H. Raudsepa jt. kaastöö. Kärnerilt hakkas 1915. aasta algusest siin ilmuma peale luuletuste ja vestete rohkesti kirjanduse- ning teatriarvustusi. Peagi hõivas ta täielikult viimatimainitud rubriigid. Kärner töötas «Tallinna Kaja» toimetuses 1915. aasta lõpuni, mil nädalaleht läks hingusele.

«Tallinna Kaja» juures veedetud aasta jooksul toimus murrang J. Kärneri esteetilistes vaadetes, tema mõnevõrra eklektiline kirjandusekäsitlus asendus terviklikumaga.

Uusi tendentse laseb märgata juba Kärneri esimene pikem töö «Tallinna Kajas» — ülevaade 1914. aasta kirjandusest.⁴⁷ Sõjasündmuste mõjul hakkab kriitik teises valguses nägema mõndagi kirjanduslikku nähtust, ümber hindama mõndagi oma senistest tõekspidamistest ja sümpaatiatest. Uha selgemini tunnetab ta, et reaktsiooniajal laialt levinud elukaige kirjandus on muutunud anakronismiks riikidevaheliste kokkupõrgete taustal, kus otsustatakse tervete rahvaste saatused. M. Heibergi teos «Enne viimset päeva» sunnib teda nõrdselt ohkama: «Kui võõrana ning eemaletõukavana mõjuvad need meeleolupildid, novellikatsed ja muinasjutukesed kesk praeguse aja tormilist hingetõmbust — ja ometi ilmusivad nad alles aasta tagasi.»⁴⁸ Märkigem, et teose ilmumise ajal kritiseeris Kärner seda peamiselt siiruse ja emotsionaalsuse puudumise ning kunstilise küündimatuse eest.⁴⁹ Nüüd on temas opositsioon tekkinud ideelise külje, õigemini ideetuse vastu. Uusromantilistele unistajatele toob Kärner eeskujuks alati liikuva hingega vanameistri Vilde, kelle otsingud «... ei ole mitte viinud ülemisesse eeterisse, vaid ennem on see tähendanud mingi «sideme ja pideme» otsimist reaalsest, tõelisest elust».⁵⁰ Kärnerit ei rahulda kirjaniku asumine kiretu vaatleja positsioonil, staatilisus ja deskriptiivsus enam isegi sel juhul, kui teos on vormilt laitmatu.⁵¹ Ta igatseb millegi niisuguse järele, mis suudaks oma sõna öelda aja sündmuste kohta. Ühes sellega hakkavad Kärneri arvustustes järjest aktiivsemalt kaasa rääkima oma vaatenurk ja oma elutunnetus ning kitsaks jääma passiivse sisseelamiskriteeriumi raamid, ehkki ta viimasest otsekohe ei loobu. Kohati kahandab kriitiku hinnangu te paikapidavust nimelt ikka veel asjaolu, et ta ei jaga teostele kiitust või laitust nende objektiivse väärtuse järgi, vaid selle järgi, kui täielikult on autor suutnud realiseerida oma kunstilise kavatsuse.⁵²

Endise järjekindlusega seab Kärner teose õnnestumise või ebaõnnestumise sõltuvusse meetodi kooskõlast autori elutunnetuse ja maneeriga, samuti valitud meetodi ja stiili valdamisest ning rangest väljapidamisest teose raames.⁵³ Tema arusaamises meetodiprobleemist on siiski juba

⁴⁶ E. Virgo kiri E. Vildele 20. märtsil 1914. — KM KO, f. 153, m. 4:21.

⁴⁷ J. Kärner, Eesti algupärane ilukirjandus 1914. aastal. «Tallinna Kaja» 17. jaan. — 28. veebr. 1915.

⁴⁸ «Tallinna Kaja» 28. veebr. 1915, lk. 125.

⁴⁹ J. K., Marie Heiberg, «Enne viimset päeva». «Päevaleht» 13. märtsil 1914.

⁵⁰ «Tallinna Kaja» 21. veebr. 1915, lk. 98.

⁵¹ «Tallinna Kaja» 17. jaan. 1915, lk. 31.

⁵² Näit. hinnang O. Lutsu jutustusele «Kirjutatud on...», — «Tallinna Kaja» 7. veebr. 1915, lk. 78 ja 79.

⁵³ Näit. O. Lutsu «Mahajäetud maja» arvustus. — «Tallinna Kaja» 24. jaan. 1915, lk. 47.

toimumas muutus. Ka nüüd, nagu aasta eestki, kuulutab ta kõigi meedodite võrdõiguslikkust ja võrdväertuslikkust. Kuid Kärneri isiklik süm-paatia, mis varem kaldus uusromantismi ja sümbolismi poole, nihkub tasapisi realismi suunas. Selliseks järeltuseks annavad alust tema soodus hinnang O. Lutsu varasematele realistlikele näidenditele («Kapsa-pea» jt.)⁵⁴ ning elav huvi mõnede realistlike teoste, näiteks H. Vuolijoe «Udutaguste» vastu.⁵⁵ Märkigem siinkohal, et noor arvustaja jagas siirast tunnustust ka E. Vildele tema juubeliartiklis, mis ilmus samaaeg-selt eelmainitud aastaülevaatega.⁵⁶ Eriti tõstis ta esile kõige olulisemat suure sõnameistri loomingus — ühiskonnakriitikat ja teeneid realismi eest võitlejana.

Kärneri rahulolematuse esteetismi ja modernismiga kõlab selgesti läbi reast mõtteavaldustest sisu ja vormi vahekordade kohta. Tal on villand vormikultusest. Ta hindab kõrgelt V. Ridala looduspiltide plastilisust, tema teeneid eesti luulekeele rikastamisel ja kõlakujundite oskuslikul kasutamisel. Ometi hakkab miski selles harmoonias ja helisemises kriitiku-le vastu ning sunnib teda retooriliselt küsima: «Kuid vormi ilu — kas selles siiski peitub kogu luule mõte ja saladus, mis peab veetlema ja vangistama?»⁵⁷ Ta teeb isegi katsed seletada, millest sai alguse stiilinikerdamine ja üldse vormiprobleemide esiplaanile tõstmine kirja-nike noorema põlvkonna poolt: meie vanema kirjanduse vormilisest vähe-nõudlikkusest. «Kuid nüüd hakatakse jälle aru saama, et «lihtne ning otsekohene kunstis» ühtlasi kõige suurem ning «suursugusem kunstis» on Kunstiline realismus ehk uusrealismus tõstab jälle julgelt pead,»⁵⁸ ennustab kriitik. H. Vuolijoki astuvatki juba oma «Udutagus-tes» vastu «meil hiljuti mõjulepääsenud ühekülgsesele arvamisele, et kogu kunst selles seisab, kui d a s kujutada». Aga seegi teos ei rahulda Kärnerit, sellepärast et autor on «... teise ühekülgsusesse sattunud ja kogu jõu selle peale koondanud, m i d a kujutada. Sest idealne kunsti-töö on see, milles sisu ja vorm täielises kokkukõlas, mis nii meie tund-must kui mõistust rahuldab.»⁵⁹ Sisu ja vormi vastavust rõhutabki ta vastukaaluks vormi primaadi kuulutajaile. Sammuks sisu primaadi tun-nistamise poole on asjaolu, et Kärner andestab kirjanikule vormilised puudujäägid meeeldi tugeva elamuslikkuse ja psühholoogilise tõepära nimel. Talle on hästi teada Vilde «Külmale maale», «Mahtra sõja» ning «Prohvet Maltsveti» kunstilised nõrkused, kuid ta ennustab neile teos-tele surematust, sest nendes on elulisust ja värskust, «... on lehekülgi, millele meie täieste andume, unustades kõiki tööde vormilisi puudusi».⁶⁰

Kärneri süm-paatia nihkumist elutõde kujutava kirjanduse suunas iseloomustab sündmuste ja karakterite loogika küsimuse tõstatamine tema poolt. Tõuget selleks annab talle J. Mändmetsa «Mere» novellide šablooni kalduv lahendus. Kriitik väidab õigusega, et mitte alati pole Mändmetsa poolt läbiviidud traagiline lõpp seesmiselt tingitud ning et «... kirjanik ei tohi kunagi midagi õnnetu juhtumisega vabandada, kui ta töögi õnnetu juhtumine ei taha olla».⁶¹

Järgnevate kuude vältel nihkub Kärneri esteetiline mõte üha edasi nendel radadel, millele oli asunud esimestes 1915. aastal ilmunud krii-

⁵⁴ «Tallinna Kaja» 24. jaan. 1915, lk. 47.

⁵⁵ «Tallinna Kaja» 31. jaan. 1915, lk. 59 ja 60.

⁵⁶ J. K., Eduard Vilde (Tema 50-aastase sünnipäeva puhul). «Tallinna Kaja» 21. veebr. 1915, lk. 97 ja 98.

⁵⁷ «Tallinna Kaja» 17. jaan. 1915, lk. 31.

⁵⁸ «Tallinna Kaja» 21. veebr. 1915, lk. 111.

⁵⁹ «Tallinna Kaja» 31. jaan. 1915, lk. 60.

⁶⁰ «Tallinna Kaja» 21. veebr. 1915, lk. 98.

⁶¹ «Tallinna Kaja» 14. veebr. 1915, lk. 95.

tilistes töodes. Ikka enam tugevneb temas vastumeelsus modernistide ja nende epigoonide elukauge toodangu vastu, mis pretendeerib sügavusele ja salapärasusele, kuid on suuteline andma vaid võltse ja väärtusetu udupilte.⁶² Kriitik kutsub noori kirjanikke üles loobuma jõuetust «ülemaisest igatsemisest» ning asuma tõsisemalt täitma oma ülesandeid. On tarvis traagikat, võitlust, «... on tarvis, et tõde nagu teibahoop pähe tuleks».⁶³ Etteheiteid kuulab kriitikult isegi Tuglas, ja nimelt selle eest, et «Felix Ormussoni» loomisel on liiga vähe kasutatud värsket, elulist materjali ja liiga palju raamatutest kokkuloetud eruditsiooni. Raamatu ja elu, väljamõeldise ja kogemuse väärtus kirjandusliku loomingu inspireerijana ei ole kaugeltki võrdne, toonitab Kärner. «Kuigi kirjandus kui kunst isemeelne ja hoolimata on Tuglase arvates, siis on elu veel isemeelsem ja hoolimatam. Tema teenistusse peab ka kirjandus end painutama, hoolimata kõigest...».⁶⁴ Niisiis, kirjandus peab teenima elu. Kuidas, mil viisil, sellele küsimusele kostab kriitik teisel, nimelt et kirjandus on «... üheks mõjuvamaks teguriks maise elu ümberloomisel, tulevase parema inimkonna kasvatamisel — muidugi mitte pädagogiliste abinõudega».⁶⁵ Mis puutub selle tsitaadi lõpposasse, siis meenutagem, et Kärner on didaktilisuse ja alasti tendentslikkuse leppimatu vastane ning nõuab, et kirjandus oleks «õpetlik õpetamata ja moraalne morali-serimata».⁶⁶

Opositsioon elukauge uusromantilise kirjanduse vastu häälestab Kärnerit üha eitavamalt suhtuma vormiliialdustesse. Polemiseerides J. Aavikuga, kelle kurtmistest järgi jätvat eesti luule kõige enam soovida värsitehnilisest küljest,⁶⁷ väidab Kärner, et just vastupidi, ülepingutatud vormiharrastused kipuvad meie uemas luules varjutama elamuslikku sisu.⁶⁸ Ta on äärmiselt pahane selle enesestmõistetavuse üle, millega Aavik määratleb luule põhiolemusena «sõnadega valtsi-tantsimise», «määratud taktis oõtsumise korduvate sümmeetriliste lõppkeerutustega».⁶⁹

Samaaegselt Kärneri arusaamade muutumisega kirjanduse ülesannete suhtes võib konstateerida ka uute metodoloogiliste printsiipide järkjärgulist kasutusele tulemist tema kriitilistes töodes. Ta hakkab kirjanduslikke nähtusi seostama nende kaasaja ühiskondliku, poliitilise ja kultuurieluga, kirjanike maailmavaatete ja jne. Nii vaatleb ta Vilde varasemat loomingut kui järeleandmist reaktsiooniaegsele lugejaskonnale, kes otsis lõbusatest pikantsetest lookestest unustust masendava reaalsuse eest, ning näitab, et kirjaniku hilisemad väärtuslikud teosed, milles ühiskondlikke nähtusi «teatud», s. t. sotsialisti vaatekohalt seletatakse, sündisid siis, kui temas «välise värskendavate ja tervendavate mõjude» all maailmavaateline pööre oli toimunud.⁷⁰ «Felix Ormussoni» analüüsis on peaarh ka asetatud kangelase tüüpilisuse ning sotsiaalse olemuse avamisele konkreetsete ajasündmuste taustal.⁷¹ Et Kärner lähtub kirjandusteoste analüüsimisel uutest põhimõtetest teadlikult, seda tõendab järg-

⁶² J. Kärner, Rudolf Reimann: Lambi valgel. «Tallinna Kaja» 7. märtsil 1915, lk. 144.

⁶³ J. K., Jerome K. Jerome: «Võõras». «Tallinna Kaja» 18. apr. 1915, lk. 240.

⁶⁴ J. Kärner, Friedebert Tuglas: Felix Ormusson. «Tallinna Kaja» 9. mail 1915, lk. 288.

⁶⁵ J. Kärner, Midagi luuletamisest ja valtsitantsimisest. «Sakala» 13. mail 1915.

⁶⁶ «Tallinna Kaja» 14. veebr. 1915, lk. 95.

⁶⁷ Eesti luule viletsused. Paljastanud Joh. Aavik. [Tartu] 1915, lk. 17.

⁶⁸ J. Kärner, Midagi luuletamisest ja valtsitantsimisest. «Sakala» 13. mail 1915.

⁶⁹ Eesti luule viletsused, lk. 28.

⁷⁰ «Tallinna Kaja» 21. veebr. 1915, lk. 97 ja 98.

⁷¹ «Tallinna Kaja» 9. mail 1915, lk. 287 ja 288.

mine programmiline sõnavõtt: «...meie peame luulet samasuguste maiste, eluliste põhjuste ja tingimiste sünnituseks kui, näituseks, Inglise parlamentarismi. Meile kõneleb kirjanduse ajalugu, et kõigi rahvaste juures kirjanduse (ja nii siis ka luule) edenemine tihedas ühenduses on olnud teiste eluliste nähtuste ja ilmutustega: teaduste ja filosoofia edenemisega, kaubandusliku ja tööstusliku elu käärimisega, ühiskondliste ja poliitikaliste muutustega, muu seas ka klassivõitlusega.»⁷²

Paralleelselt terviklikuma esteetiliste vaadete süsteemi kujunemisega edeneb «Tallinna Kaja» perioodil jõudsasti Kärneri kui kriitiku meisterlikkus, analüüsivõime, oskus tabada arvustatavas objektis kõige olulisemat ja iseloomulikumat. See paistab silma F. Tuglase «Felix Ormussoni» ja «Kahe jutu» («Hunt» ja «Hingemaa»), H. Vuolijoe «Udutaguste», J. Mändmetsa «Mere», kõige eredamini aga A. H. Tammsaare «Poisi ja liblika» arvustuses. Tähelepanuväärse loogilisuse ja selgusega avab kriitik nendesse lühi- ning muinasjutudesse kätketud elufilosoofia. Kärneri üldistamishaarde avardamisest annab tunnistust taiplikkus, millega ta koorib sellest väikesest ja suhteliselt tagasihoidlikust teosest välja tervet Tammsaare loomingut läbivaid jooni. Selles arvustuses tutvustab Kärner ennast kirjaniku ja lugeja suurepärase vahemehena.⁷³

1915. aasta lõpust pärinevas kirjutises «Elu ja kirjandus»⁷⁴ võtab J. Kärner kokku need tõed, mille tunnetamiseni ta on viimase aja jooksul jõudnud. Artikkel on õieti kirjutatud A. Kitzbergi 60. sünnipäeva puhul, kuid nagu näitab juba pealkirigi, lasub sisuline raskuspunkt elu ja kirjanduse suhete käsitlel. Kärnerile on saanud päevaselgeks, et nagu kümne aasta eest maeti meie kirjanduses maha «rahva kasu» ja «Eesti elu edendamine», nii tuleb nüüd teha põhimõttega «kunst kunsti pärast». «Individualistlik estetism läheneb oma hauale sõjamüriinas, milles ei ole tähendust ega hinda üksikul isikul ja tema elamustel. ... Kui terveid rahvaid tule ja verega ristitakse, peab ühes uue ilma- ja eluvaatega tõusma samuti vastne vaade kunsti, eraldi sõnalise kunsti peale. See peab vist ka lähemale astuma elutõelikkusele, selles pääseb vast mõjule põhjusemõte — kunst elu pärast.»⁷⁵ Uusromantikute-modernistide loomingus valitsenud maneerlikkuse, poseerimise ja euroopalikkuse-taotluste asemel tahab Kärner tuleviku kirjanduses näha rohkem loomulikkust ja rahvuslikku omapära.

Kirjanduse hindamises ja arvustamises on aeg samuti avanud uued väljavaated: «Meie hakkame nagu aru saama, et ei või vaadelda ka ühtki kirjanduslikku nähtust väljaspool aega ja ümbrust, s. o. olusid, milles ta sündinud. Meie peades kõveneb teadvus, et iga kirjanik on oma aja ning ühiskonna laps, et meie isegi praegustel oludel paremat kirjandust ei või luua kui olemas loonud.»⁷⁶ Neid printsiipe rakendab Kärner ka Kitzbergi loomingulise tee põgusas ülevaates, milles on mõndagi huvitavat, kuid mis jääb siiski artikli programmilise osa varju.

Seega jõudis Kärner 1915. aasta lõpuks uusromantismi ja estetismi elukauguse mõistmiseni ning rea materialistliku esteetika printsiipide omaksvõtmiseni. Nagu teada, hakkasid samal 1915. aastal oma vaateid kunstile ja kirjandusele revideerima ka mõned teised kirjanikud ja kriitikud, nende hulgas juhtivad nooreestlased G. Suits ja Fr. Tuglas. Suitsu viib maailmasõja verepulm, kus haritud eurooplased üksteist

⁷² «Sakala» 13. mail 1915.

⁷³ J. Kärner, A. H. Tammsaare: Poiss ja liblik. «Tallinna Kaja» 16. mail 1915, lk. 303–304.

⁷⁴ «Tallinna Kaja» 19. det. 1915, lk. 796–798.

⁷⁵ Sealsamas, lk. 796.

⁷⁶ Sealsamas, lk. 797.

massiliselt tapavad ning mitmed kirjanikud šovinistlikku sõjapropagandat tegema hakkavad, omaaegsete «Noor-Eesti» ideaalide tühjaks-tunnistamisele.⁷⁷ Raskemeelseid mõtteid sisendab sõda ka Tuglasele, kes tõstatab koguni küsimuse, kas on niisugusel ajal üldse mõtet luulel ja kunstil.⁷⁸ Samas jõuab ta tunnetusele, et sümbolism on oma aja ära elanud. «Meile on kahtlasteks saanud tema müstilised dekoratsioonid. Meile on igavad tema «suured sõnad». Meie sõbrustame jälle realismiga,»⁷⁹ kuulutab noorelaste andekaim kriitik 1915. aasta lõpul. Selliste kirjanduslike autoriteetide ümberhindavad sõnavõttud oma maailmavaatelistele ja esteetilistele tõekspidamiste kohta süvendasid kindlasti Kärneri kui väiksema staažiga ja noorema kriitiku kahtlusi ning aitasid kaasa temas veendumuse küpsemiseks, et kunsti ja kirjanduse ülesandeid tuleb hakata mõistma avaramalt, kui seda seni on tehtud. Kuid põhiliseks ajendiks, mille mõjul ta võttis kursi materialistlikule kirjandusekäsitusele, ei saa siiski pidada Suitsu, Tuglase ja teiste eeskuju, vaid järsult muutunud ühiskondlik-poliitilist olukorda, mille uutele nähtustele Kärner on alati erksalt reageerinud.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Keele ja Kirjanduse Instituut*

Saabus toimetusse
4. III 1960

ФОРМИРОВАНИЕ ЭСТЕТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ Я. КЯРНЕРА В НАЧАЛЬНЫЕ ГОДЫ ЕГО ЛИТЕРАТУРНО-КРИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

М. Калда

Резюме

Яану Кярнеру, который известен прежде всего как талантливый эстонский поэт, принадлежит видное место и среди демократически настроенных критиков буржуазного периода, особенно 1930-х годов. Он был одним из наиболее последовательных поборников реализма, подходивших к произведению искусства с точки зрения его общественной значимости, отличался компетентностью, хорошим вкусом и высокой требовательностью к художественным достоинствам произведений искусства.

Начало критической деятельности Я. Кярнера, тесно связанное с публицистической деятельностью в периодической печати, падает на 1910—1915 гг. Сотрудничая в газетах «Virulane» (1910—1911) и «Päevaleht» (1913—1914) и еженедельнике «Tallinna Kaja» (1915), Я. Кярнер, наряду с прочей работой, занимался также подбором материалов для отделов театральной и литературной критики этих изданий.

В литературную критику Я. Кярнер вступил 19-летним начинающим журналистом, общеобразовательная и литературоведческая подготовка которого была еще весьма слаба (министерская школа и после ее окончания несколько лет самообразования путем чтения). В связи с этим его первые рецензии, появившиеся на страницах газеты «Virulane», довольно примитивны и скорее ниже, нежели выше среднего уровня тогдашней газетной критики. Ни о какой сколько-нибудь определенной системе эстетических взглядов и оценочных критериев не могло быть еще и речи. Однако участие в литературной жизни и требующий постоянного самоусовершенствования труд журналиста оказывают постепенно свое воздействие: шаг за шагом Я. Кярнер освобождается от примитивности мысли и языковой бедности, приобретает все более острый критический взгляд и точную выразительность языка. Некоторые рецензии этого периода показывают, что молодой критик делает первые шаги в применении так называемого «критерия вживания», т. е. исходит из идейно-художественного замысла автора и оценивает произведение в зависимости от того, насколько автор преуспел в осуществлении своего замысла.

Осенью 1911 г. Я. Кярнер поступил в университет Шаньявского (в Москве), на цикл общественно-философских наук, где начал изучать историю. Несмотря на недолгий

⁷⁷ G. Suits, 1905—1915. «Noor-Eesti» V, [Tartu] 1915, lk. 5—15.

⁷⁸ Fr. Tuglas, Kriitiline intermezzo. «Tallinna Kaja» 19. dets. 1915, lk. 781.

⁷⁹ Sealsamas, lk. 782.

срок пребывания в университете (Я. Кярнер был вынужден прервать учебу уже в октябре 1912 г.), проведенное в Москве время оказало большое положительное влияние на молодого писателя и критика. Углубились его познания в области истории, столь необходимые для понимания литературных процессов. Ознакомление с русской литературой и московской театральной жизнью рассматриваемого периода расширило его подход к эстонским литературным явлениям, повысило требовательность к отечественному театру. Все это сказалось и на критических работах Кярнера 1913—1914 гг.: они свидетельствуют о расширении кругозора критика и росте его критического мастерства. В своих критических работах он более или менее последовательно применяет теперь «метод вживания», переход к которому сыграл положительную роль в развитии Кярнера-критика, ибо названный метод, несмотря на свои индивидуалистическо-идеалистические исходные принципы, позволяет более глубоко проникнуть в сущность произведения, постичь его «душу». В эти же годы в работах Я. Кярнера проявляются известный уклон в сторону формализма и эстетизма, а также симпатии к модернистским течениям. Эти явления объясняются, с одной стороны, влиянием критиков-младоестонцев, с другой же стороны, тем, что во время пребывания Кярнера в университете Шанявского историю литературы читал здесь выдающийся представитель импрессионистско-интуитивистской критики Ю. Айхенвальд; известное значение имеет и то, что Московский Художественный театр, за постановками которого Кярнер следил с восторгом и энтузиазмом, именно в эти годы переживал кризис, отклоняясь от своего основного реалистического направления.

Однако «метод вживания» и эстетские концепции, предполагавшие мировоззренческий индифферентизм критика, не могли удовлетворять Я. Кярнера в течение длительного времени. Уже в 1915 г. он начинает сомневаться в правильности своих воззрений; в его рецензиях все более четко проявляются определенные точки зрения и свое мироощущение. На фоне бурных военных событий Кярнер все яснее осознает, как далека от жизни эстонская неоромантическая литература. Его симпатии склоняются от модернистских течений к реализму, к таким произведениям, которые отражают правду жизни и способны сказать свое слово о происходящих в мире событиях. Стилистические ухищрения и культ формы, характерные для младоэстонцев, начинают вызывать в нем протест. Вместе с тем Кярнер все глубже осознает, что литература развивается в тесной связи с другими явлениями общественной жизни и представляет собой действенный фактор преобразования жизни и перевоспитания человека. К концу 1915 г. Кярнер приходит к убеждению, что эстетизм неизбежно погибнет в огне войны, и предсказывает, что принцип «искусство для искусства» уступит место другому принципу — «искусство для жизни».

Таким образом, именно в 1915 г. Я. Кярнер окончательно уяснил для себя те эстетические взгляды, из которых он исходил и которые развивал в течение почти всей своей дальнейшей литературно-критической деятельности. Следует отметить, что в это же время, под влиянием событий первой мировой войны, начали пересматривать свои взгляды на литературу и другие писатели и критики, например руководители младоэстонцев Г. Суйтс и Ф. Туглас.

*Институт языка и литературы
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
4. III 1960

ÜBER DIE GESTALTUNG DER ÄSTHETISCHEN ANSICHTEN J. KÄRNER'S ZU BEGINN SEINER TÄTIGKEIT ALS LITERATURKRITIKER

M. Kalda

Zusammenfassung

Jaan Kärner ist vor allem als begabter Dichter bekannt, doch gehört ihm eine wichtige Stelle auch als einem der demokratisch gesinnten estnischen-Kritiker der bürgerlichen Periode, namentlich in den 1930-er Jahren. Er war einer der konsequenteren Vertreter der sozialen Auffassung und des Realismus in der Literatur; zugleich zeichnete er sich durch seine Sachverständigkeit, seinen guten Geschmack und seine Strenge bei der Beurteilung des künstlerischen Wertes der Literaturwerke aus.

Der Anfang der kritischen Tätigkeit Kärner's fällt in die Jahre 1910—1915 und ist eng verbunden mit seiner Arbeit als Journalist bei den Tageblättern «Virulane» (1910—1911) und «Päevaleht» (1913—1914) sowie bei der Wochenschrift «Tallinna Kaja» (1915), deren Theater- und Literaturrezensionen Kärner unter anderem besorgte.

Kärner wurde Literaturkritiker als 19-jähriger angehender Journalist; seine Allgemeinbildung und seine literarische Vorbereitung waren damals noch ziemlich knapp (5-klassige

Elementarschule und 2—3 Jahre Selbstunterricht durch systematisches Lesen). Infolgedessen sind seine ersten, auf den Spalten des «Virulane» erschienenen Rezensionen recht primitiv, ihr Niveau steht eher unter als über dem damaligen Durchschnitt der Zeitungskritik. Von irgendeinem ausgebildeten System von ästhetischen Ansichten und Kriterien kann hier noch keine Rede sein. Die Anteilnahme am literarischen Leben und die ständige Selbstvervollkommnung im Journalistenberuf bleiben aber nicht ohne Wirkung; nach und nach werden Kärnern kritische Artikel inhaltsreicher und scharfsinniger, seine Ausdrucksweise geschmeidiger. Einige Kritiken bezeugen, dass Käerner seine ersten Schritte bei der Anwendung des sog. Einfühlungskriteriums macht, d. h. er geht von den ideellen und künstlerischen Absichten des Autors aus und beurteilt das Werk je nach dem, wie gut der Autor diese Absichten realisiert hat.

Im Herbst 1911 begibt sich Käerner nach Moskau, wo er in der Schanjawski-Hochschule im Zyklus der Philosophie und der Sozialwissenschaften Geschichte studiert. Trotz der kurzen Dauer dieses Aufenthaltes — bereits im Oktober 1912 war Käerner genötigt, das Studium zu unterbrechen — hat er in mancher Hinsicht eine sehr gute Wirkung ausgeübt. Käerner erwarb hier neue Kenntnisse im Gebiete der Geschichte, deren Verständnis auch Literaturfragen besser begreifen lässt. Die Bekanntschaft mit dem russischen Literatur- und Bühnenleben in der Periode zwischen den Revolutionen erlaubte es ihm, auch die Erscheinungen des estnischen Schrifttums mit schärferer Einsicht zu betrachten. Seine Ansprüche dem estnischen Theater gegenüber werden nunmehr höher. Das alles ist in den literaturkritischen Arbeiten J. Kärnerns aus den Jahren 1913—1914 deutlich zu ersehen: sie zeigen, dass der Gesichtskreis des Kritikers weiter, seine Erudition grösser, sein Analysevermögen schärfer geworden waren. In seinen kritischen Schriften wendet er jetzt mehr oder weniger konsequent das «Einfühlungsprinzip» an, dessen Gebrauch von Standpunkt der Entwicklung Kärnerns positiv zu beurteilen ist, da es trotz seiner individualistischen und idealistischen Begründung gute Möglichkeiten zur Deutung des Kunstwerkes und zur Ergründung seiner «Seele» gibt. Doch zeigt Käerner in diesen Jahren auch Sympathie für modernistische Strömungen und eine gewisse Neigung zum Formalismus und Ästhetizismus. Einerseits ist das durch den Einfluss «jungestnischer» Kritiker zu erklären. Andererseits wirkten sich hier möglicherweise die Umstände aus, dass in der Schanjawski-Hochschule zu jener Zeit der bekannte impressionistisch-intuitionistische Kritiker J. Eichenwald Vorlesungen über Literatur hielt und dass das Moskauer Künstlerische Theater, dessen Vorstellungen Käerner mit innigem Interesse besuchte, gerade damals eine Krise durchmachte, indem es seiner realistischen Grundrichtung zeitweilig untreu wurde.

Die «Einfühlungsmethode», die eine passive Weltanschauung des Kritikers voraussetzt, und die ästhetizistischen Konzeptionen vermögen aber Käerner auf die Dauer nicht zu befriedigen. Schon seit 1915 beginnt er, an der Richtigkeit seiner bisherigen Ansichten zu zweifeln; in seinen Rezensionen und kritischen Schriften schlagen seine eigenen Gesichtspunkte und seine eigene Lebensauffassung immer mehr durch. Die stürmischen Kriegereignisse lassen ihn die Lebensfremdheit der estnischen neoromantischen Literatur immer deutlicher erkennen. Seine Sympathie neigt sich jetzt nicht mehr zum Modernismus, sondern zum Realismus, zu solchen Werken, die an der Lebenswahrheit festhalten und den Zeitgeschehnissen gegenüber nicht gleichgültig bleiben. Er sträubt sich gegen die Anbetung der Form und den gekünstelten Stil der jungestnischen Richtung. Zugleich kommt er zur Einsicht, dass die Literatur im engsten Verhältnis zu den anderen Gebieten des sozialen Lebens steht und auch ihrerseits eine bildende Wirkung auf die Menschen, auf ihr Leben und ihre Gesinnung ausübt. Zum Jahresschluss wird es Käerner vollständig klar, dass der Ästhetizismus im Feuer des Krieges seinem Ende entgegengeht: Käerner erklärt, dass das Prinzip «die Kunst der Kunst wegen» demnächst einem anderen Prinzip Platz machen werde, dem Prinzip einer «Kunst des Lebens wegen».

1915 bekannte Käerner sich also zu denjenigen ästhetischen Ansichten, die während seiner späteren literaturkritischen Tätigkeit fast die ganze Zeit die seinigen bleiben sollten. Es sei beiläufig gesagt, dass gleichzeitig auch einige andere estnische Schriftsteller und Kritiker — z. B. die führenden «Jungsten» G. Suits und F. Tuglas — unter dem Einfluss der Kriegereignisse ihr literarisches Kredo überprüften.

*Institut für Sprache und Literatur
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 4. März 1960